

A SOKSZÍNŰ TÁRSALGÁS EGY SOKSZÍNŰ PSZICHOLÓGUS SZEMÉVEL

Pléh Csaba: *A társalgás pszichológiája*

■ A könyv a társalgás pszichológiájának szakszerű áttekintését nyújtja. Központi kérdése az, hogyan hangoljuk össze viselkedésünket a társalgás során, és ebben milyen szerepe van a „rejtett emberi tényezőknek, a meg sem fogalmazott rejtett szabályszerűségeknek”.

A könyv első négy fejezete a társalgást irányító szervezőelvek, szerkezeti és strukturális elemek bemutatásával indít, és a társalgáselemzés legfontosabb megközelítéseit foglalja össze. Pléh kiváló érzékkel kapcsolja egységes egészé a pszichológia, a nyelvészet, a filozófia és a szociológia elméleti megközelítéseit és kutatási eredményeit. Bár a tudományterületek között egyre nagyobb az átbeszélés, kezdetben ezek egymástól viszonylag függetlenül fejlődtek. Pléh könnyedséggel kezeli a bonyolult összefüggéseket, annyira jól szintetizál, hogy az olvasóban azt az érzést keltheti, hogy a társalgáselemzés egységes kutatási programként, koordináltan fejlődött.

A nyelvi megnyilatkozások értelmezését „számos nyelvi és nyelven kívüli tényező befolyásolja” (15.) – írja Pléh –, ugyanakkor a nyelv „nem esetleges” a társalgásban, az egyes megnyilatkozások illesztése rejtett szabályszerűségeket követ, és ezekben a kontextusnak és a szociális viszonyoknak meghatározó szerepe van. Ez a két alapgondolat a könyv valamennyi fejezetét áthatja.

A könyv első fejezete a társalgások szerkezeti meghatározóit tárgyalja. Bemutatja, hogyan közelít a nyelvészet, a filozófia, a szociálpszichológia és a pszicholingvisztika a társalgások kérdésköréhez. A társalgás rendszertanának elemzésében Pléh kimondottan azokat az osztályozásokat mutatja be, amelyeknek fontos következményei vannak a társalgásra nézve. Az ismerősség kategóriáinak (idegenek, ismerősök, barátok, bizalmasok

közi társalgás) kapcsán kiemelt figyelmet szentel Dunbar (1993) kutatásainak, amelyek az ember személyes, valamint információs hálózatának biológiai determinizmusára derítettek fényt. Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy érdekes módon „az új technológiai kapcsolattartás megnöveli az online kapcsolati hálót, de ennek hatására nem nő meg az érzelmi közelség a hálón fenntartott kapcsolatokkal” (28.), vagyis a modern világunk nyújtotta lehetőségek sem írják felül az emberi intimitási szükségleteket.

A társalgások beállító rendszereit elemzi a második fejezet. A szerző két alapproblémát vet fel:

(1) „hogyan illeszkedünk egyáltalán egymás megszólalásaihoz, hogyan érzük el, hogy ne legyen a beszédünk párhuzamos?”

(2) „hogyan érzük el partnereink társadalmilag releváns megszólítását?”

A beszélőváltás „rejtett szabályainak” elemzése nemcsak azért tanulságos, mert bemutatja, hogyan kalibrálja a társalgást a kognitív rendszer korlátozott kapacitása, hanem azért is, mert betekintést nyújt az etnometodológiai módszerek finomodásába. Az olvasó a kutatási eredményeken kívül azt is nyomon követheti, hogyan gondolkodnak a kutatók a társalgás vizsgálatáról. Pléh részletesen elemzi Jaffe és Feldstein (1970) hezitációs szünetekkel kapcsolatos vizsgálatait, Sacks, Schegloff és Jefferson (1974) szabályfeltáró vizsgálatait, az etnometodológusok projekciós elméletét, valamint a beszélői szóátadás támpontjaira vonatkozó elméleteket.

A megszólítási módok tulajdonképpen a társalgás szociális kalibrációját biztosítják. Itt Pléh számos magyar kutatási adatot sorakoztat fel a megszólítás és a köszönés meghatározó tényezőire vonatkozóan.

A következő két fejezetben a szerző a beszédaktus-elmélet és a beszédaktus-elmélet pragmatikai kiterjesztésének legjobb tömör összefoglalóját nyújtja, ami a magyar szakirodalomban fellelhető. Sokat emel a fejezetek színvonalán a szerző eszmetörténeti tájékozottsága is.

A harmadik fejezet a beszédaktus-elmélet gondolkodástörténeti előzményeivel indít. Bemutatja, hogy a szavak és tettek falcs szembeállítása hogyan kezd feloldódni Bühler (1934/1990), Luria (1961) és Jakobson (1969) munkáiban, és hogyan vezet mindez a leíró tévedés bírálatán keresztül Austinnál a gyökeresen új, „a szavak révén cselekszem” performatív-konstatatív szembeállításhoz, amelyvel a nyelv alapvetően leíró tézisét cáfolja. Pléh részletesen tárgyalja az illokúció-perlokúció elkülönítésének problematikáját; amellet érvel, hogy pszichológiailag „míg az illokúció beszélőorientált kategória, a perlokúció hallgatóorientált”, és rámutat arra is – Habermas (2001) és Lewis (1969) nyomán –, hogy „a három szint tulajdonképpen a szemantika – pragmatika – stratégiai cselekvés hármasságának felel meg”. A fejezet részletesen tárgyalja a beszédaktusok osztályozási módjait, a kommunikatív cselekvés elméletét és Bourdieu kritikáját, az intencionalitás problematikája kapcsán pedig a beszédaktus-elmélet összekapcsolódásait a tudatelmélettel.

A negyedik fejezet első része a társalgás mikroszerkezeti elemzésére összpontosít, vagyis arra, hogy a megnyilatkozások illesztésében milyen formai és tartalmi elveket követünk. Itt Pléh a szomszédsági párok különböző eseteit tárgyalja, az előzményt elváró megnyilatkozásokat és a sajátos reagálást váró megnyilatkozások aleteit. A kérdészi stratégiák kapcsán a szerző saját vizsgálatait (Csató–Pléh, 1987/88) is bemutatja, amelyek rámutatnak arra, hogy információkérésnél sokkal közvetlenebbek vagyunk, mint cselekvés-kérésnél. A fejezet a makroszerkezeti mozzanatok is áttekinti, és a relevanciaelv mint átfogó elmélet elemzésével zárul. A relevanciaelmélet viszonylag kisszámú általános elvvel a szomszédsági párok résszabályait próbálja lefedni. Olyan elvek ezek Grice (1975/2001) elméletében, amelyeket „a beszélő és a hallgató is kölcsönösen érvényesnek tekint a szokványos társalgás során” (157.). Pléh rámutat arra, hogy Grice négy maxi-

májával szemben (mennyiségi, minőségi, relevancia, modor) Sperber (2007) amellet érvel, hogy „minden megnyilatkozás saját relevanciájának elvárását váltja ki a hallgatóból”, s a relevanciaelv „nem irányítja a beszélgető viselkedését, hanem alapként szolgál a megnyilatkozások értelmezésének következtetési folyamata számára” (160.). Sperber felfogásában az összes maxima helyettesíthető az összefüggés maximájával.

Az ötödik fejezetben a szerző az udvariasság megnyilvánulásának elemzésén keresztül mutatja be, hogy az előbbi fejezetekben nyújtott keretre építve hogyan értelmezhetők a közvetett beszédaktusok. Itt Pléh olyan közvetettséget kalibráló paraméterekre összpontosít, mint a kérés tárgya, a résztvevők kora és a köztük lévő szociális távolság, valamint azt is bemutatja, hogy a közvetettség nemcsak udvariassági forma, hanem általános stratégiai előnyökkel bír a társalgásban.

A társalgás fejlődésének döntő aaktuait vázolja a hatodik fejezet a beszéd előtti kortól kezdve egészen a serdülőkorig. A szerző részletesen tárgyalja a prototársalgás megjelenését, a felnőttek alkalmazkodását a gyermek korlátozott nyelvi és kognitív képességeihez, valamint ennek keretét, a természetes pedagógiai hozzáállást. A társalgás fejlődését tekintve Pléh amellet érvel – Bates (1976) munkájára alapozva –, hogy „a gyermek eredendően arra használja a nyelvet, hogy mások viselkedését befolyásolja”. A beszédaktus-elmélet keretében ez azt jelenti, hogy a fejlődés a perlokúció › illokúció › lokúció sorrendet követi. A fejezetben helyet kapnak a relevancia és a társalgási stratégiák fejlődésére vonatkozó kutatások is.

A hetedik fejezet a társalgásban mutatózó nemi különbségekkel foglalkozik. Pléh szerint az eltérések egy része a nemek érzelmi-társas eltéréseihez köthető; ezek a stílusjegyekben és társalgási témákban is kifejezésre jutnak. Lényeges különbségek mutatkoznak ugyanakkor a társalgás szerkezetében: a kapcsolatteremtés módozataiban, a kérések és felszólítások, a habozások, a közbeszólások használatában, valamint a makroszerkezeti elemekben is. A nemek közti eltéréseket továbbá a társalgási partner neme és státusza is modulálja. Pléh érveit számos magyar adattal és külföldi kutatási eredménnyel támasztja alá.

A nyolcadik fejezet főként a társalgás zavarairól foglalkozik. Különböző klinikai pszichológiai kórképek (Parkinson-kór, szkizofrénia) nyelvi következményeit elemzi a szerző, és részletesen foglalkozik ezek neuropszichológiai alapjaival, valamint a társalgási és kognitív zavarok összefüggéseivel is. A fejezetben helyet kapnak ugyanakkor a feszült társalgás, a konfliktushelyzetek, az orvos-beteg kommunikáció társalgási sajátosságai is.

Az epilógusban Pléh a társalgás azon aspektusaira mutat rá, amelyeket a könyv nagyobb fejezetei részletesen nem tárgyalnak. Ilyenek a beszéd-gesztus (in)koherencia, a társalgás intézményes keretei, a humor, valamint az új közlési technológiák és a társalgás összefüggései.

Pléh könyve értékes hozzájárulás a társalgás pszichológiájának mélyebb megértéséhez. Értelme alapvetően az elmúlt néhány évtized kutatási eredményein alapul. A könyvet áthatja a szerző kiváló tudománytörténeti műveltsége, különös figyelmé a módszertani aspektusokra. Pléh stílusa magávalragadó, ehhez nagymértékben hozzájárul sajátos humora, különösen több száz, szövegbe foglalt nyelvi példájával. A munka tankönyvként is kiválóan használható, ezt segítik a fejezetekhez kapcsolódó terepmunka-gyakorlatok, összefoglaló feladatok és a könyv végén helyet kapó kisszótár. A könyv a társalgás pszichológiája iránt érdeklődő diákoknak, szakembereknek és laikusoknak egyaránt hasznos olvasmány.

Péntek Imre

■ IRODALOM

- Bates, E.: *Language and Context. The Study of the Acquisition of Pragmatics*. Academic Press, New York, 1976.
- Bühler, K.: *Theory of Language. The Representational Function of Language*. John Benjamins, Amsterdam, 1990 (1937).
- Csató Valéria – Pléh Csaba: *Indirekt felszólítások a magyar nyelvben*. Magyar Pszichológiai Szemle 1987–1988. 2. sz. 99–115.
- Dunbar, R.: *Coevolution of Neocortex Size, Group Size and Language in Humans*. Behavioral and Brain Sciences 1993. 4. sz. 681–735.
- Grice, H. P.: *A társalgás logikája*. In: Pléh Csaba – Síklai István – Terestényi Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Bp., 2001 (1975). 213–227.
- Habermas, J.: *Mi az egyetemes Pragmatika?* In: Pléh Csaba – Síklai István – Terestényi Tamás (szerk.): i. m. 228–259.
- Jaffe, J. – Feldstein, S.: *Rhythms of Dialogue*. Academic Press, New York, 1970.
- Jakobson, R.: *Hang – Jel – Vers*. Gondolat, Bp., 1969.
- Lewis, D.: *Convention. A Philosophical Study*. Cambridge University Press, 1969.
- Luria, A. R.: *The Role of Speech in the Regulation of Normal and Abnormal Behavior*. Pergamon Press, New York, 1961.
- Sacks, H. – Schegloff, E. A. – Jefferson, G.: *A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation*. Language 1974. 50. sz. 696–735.
- Sperber, D.: *Rudiments of Cognitive Rhetoric*. Rhetoric Society Quarterly 2007. 37. sz. 361–400.

TUDÓS NEMZEDÉKEK PÁRBESZÉDE AZ EMLÉKEZÉS (SZÖVEG)TERÉBEN

Imre László: *Pap Károly (1872–1954)*

■ Egy centenáriumi évforduló nemcsak lehetőséget teremt az emlékezésre, hanem szellemi kötelezettségként óhatatlanul készíti is a múlttal való szembenézésre azt a közösséget, mely a száz esztendő történéseinek, hagyományfolytonosságának a részese. Ennek jegyében indította útjára az idén százéves fennállását ünneplő

Debreceni Egyetem azt a könyvsorozatot, mely az Universitas kiemelkedő tudós professzorainak tevékenységéről, életútjáról emlékezik meg. E sorozat második köteteként látott napvilágot az a kiadvány, amely az egyetem első irodalomtudós professzorának, Pap Károlynak a munkásságát tekinti át. A kötetnek külön érdekes-